

УДК 94(477.87)"1957/1958"

UDC

DOI: 10.17223/18572685/51/16

ПОЧАТОК ДРУГОЇ ХВИЛІ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ТА АТЕЇСТИЧНОЇ ПРОПАГАНДИ НА ЗАКАРПАТТІ В 1957–1958 рр.

Ю.В. Данилець

Ужгородський національний університет
Україна, 88000, м. Ужгород, пл. Народна, 3
E-mail: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua

Авторське резюме

Розглядається питання посилення антирелігійної та атеїстичної пропаганди на Закарпатті в 1957–1958 рр. Автором проаналізовано основні міроприємства, що здійснювалися партійними, комсомольськими та іншими організаціями. Окремо виділено ряд засобів, котрі застосовувалися для виконання завдань партії та уряду щодо релігії і церкви. Значна увага приділена аналізу особливостей реалізації антирелігійної політики в окремих містах та районах області. Наводяться приклади критики місцевих органів влади та комуністичних організацій за недоліки в антирелігійній та атеїстичній роботі.

Ключові слова: атеїзм, духовенство, комсомольці, комуністи, релігія, партія, пропаганда.

НАЧАЛО ВТОРОЙ ВОЛНЫ АНТИРЕЛИГИОЗНОЙ И АТЕИСТИЧЕСКОЙ ПРОПАГАНДЫ В ЗАКАРПАТЬЕ В 1957–1958 гг.

Ю.В. Данилец

Ужгородский национальный университет
Украина, 88000, г. Ужгород, пл. Народная, 3
E-mail: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua

Авторское резюме

Рассматривается вопрос усиления антирелигиозной и атеистической пропаганды в Закарпатье в 1957–1958 гг. Автором проанализированы основные мероприятия, которые проводились партийными, комсомольскими и другими организациями. Отдельно выделен ряд средств, которые применялись для выполнения задач партии и правительства по вопросам религии и церкви. Значительное внимание уделено анализу особенностей реализации антирелигиозной политики в отдельных городах и районах области. Приводятся примеры критики местных органов власти и коммунистических организаций за недостатки в антирелигиозной и атеистической работе.

Ключевые слова: атеизм, духовенство, комсомольцы, коммунисты, религия, партия, пропаганда.

THE BEGINNING OF THE SECOND WAVE OF ANTI RELIGIOUS AND ATHEISTIC PROPAGANDA IN TRANSCARPATHIA IN 1957–1958

Ju.V. Danilets

Uzhhorod National University
3 Narodna Square, Uzhhorod, 88000, Ukraine
E-mail: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua

Abstract

The article discusses the intensification of anti religious and atheistic propaganda in Transcarpathia in 1957–1958 and outlines several stages of anti religious policy. The author describes the main anti religious activities carried out by the party, Komsomol and other organisations, focusing on a number of tools, including lectures, exhibitions, posters, movies, radio programmes and periodicals. The implementation of the anti religious decrees required from regional and district organisations of the Communist party of Ukraine and Komsomol to participate in the propagation of political and scientific knowledge through cultural and educational institutions. There were preparatory courses, clubs and seminars arranged to study atheistic literature, classics of Marxism-Leninism, government regulations and anti religious legislation. The article describes the attempts by the Communists to replace the celebration of religious holidays with the new Soviet analogues: Komsomol weddings, spring and harvest festivals. The author also focuses on the peculiarities of anti religious policies in certain cities and districts of the region, providing examples of criticism of local authorities and Com-

munist organisations for their failures and passive attitude to anti religious propaganda and atheistic events.

Keywords: atheism, clergy, members of the Komsomol, Communists, religion, party, propaganda.

Період хрущовської «відлиги» характеризувався відновленням наступу на релігію і церкву. Антирелігійну кампанію умовно можна розділити на два етапи. Перший розпочався із постанови ЦК КПРС від 7 липня 1954 р. «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи з її поліпшення» (Постановление 1971а). За словами українських вчених П. Бондарчука та В. Даниленка, антирелігійна діяльність викликала гостре невдоволення не лише духовенства та віруючого активу, але й широких мас населення. У зв'язку з цим керівництво КПРС намагалось перекласти відповідальність на нижчі компартійні та державні органи (Бондарчук, Даниленко 2012: 167). Наслідком стало прийняття постанови ЦК КПРС від 10 листопада 1954 р. «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення» (Постановление 1971b). Даний документ припинив на деякий час активну антирелігійну діяльність, хоч і не згорнув її зовсім.

Другий етап розпочався із доповідної записки відділу пропаганди й агітації ЦК КПУ від 3 серпня 1957 р., яка наголошувала, що партійні застереження щодо адміністративного втручання у релігійну сферу були хибно сприйняті і призвели до посилення позицій і впливу церкви (Релігійна 2010: 13). На даний документ оперативно відреагували в Закарпатській області. 17 вересня 1957 р. бюро обкому КПУ ухвалило постанову «Про серйозні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді серед населення Закарпатської області». У наступні роки було прийнято ще ряд постанов, які посилили антирелігійну діяльність.

Проблематика наступу на релігію та церкву в радянську добу вивчається сучасними дослідниками. Слід відзначити монографії та наукові статті О. Бажана і Ю. Данилюка (Бажан, Данилюк 2000), П. Бондарчука (Бондарчук 2009), В. Войналовича (Войналович 2005), Ю. Данильця та В. Міщанина (Данилець 2016; Данилець, Міщанин 2013), В. Кічери (Кічера 2016), В. Пащенко (Пащенко 2005), М. Шкаровського (Шкаровский 2000), Н. Шліхти (Шліхта 2011), П. Штурака (Šturák 2016), В. Якуніна (Якунин 2002, 2003). Проблема, що порушено нами у заголовку, розглядалось авторами лише фрагментарно.

Метою дослідження є аналіз міроприємств, які були реалізовані на виконання постанови Закарпатського обкому від 17 вересня 1957 р. Черговий документ аналогічного змісту був прийнятий 27 березня 1959 р. Таким чином, більше півтори року місцеві партійні та радянські

органи користувалися названою вище постановою. Окремо автором досліджується специфіка та методи реалізації антицерковної політики в окремих районах, містах та селах області, поведінка місцевих чиновників різного рівня, партійних активістів і т. д.

У Державному архіві Закарпатської області збереглися документи, що дають можливість проаналізувати діяльність обласної та районних парторганізацій КПУ, обласного відділення Товариства по поширенню політичних і наукових знань, культосвітніх та комсомольських організацій. Всі вони були залучені до виконання антирелігійної політики, допомагаючи та підсилюючи міроприємства. Зокрема, у нашому розпорядженні є інформація про роботу культурно-освітніх установ Закарпатської області по науково-атеїстичній роботі, узагальнюючі дані обкому ЛКСМУ про атеїстичне виховання молоді, довідки про пропаганду обласної та районних організацій Товариства по поширенню політичних і наукових знань. Виявлено відомості про виконання постанови від 17 вересня 1957 р. всіма 13 районними парторганізаціями КПУ. Більшість документів мають гриф «таємно» та готувалися в 2–3 примірниках.

У звіті начальника обласного управління культури О. Ваша від 5 липня 1958 р. вказувалося, що робота культурно-освітніх установ області спрямовувалася на виховання «трудящих в комуністичному дусі, на подолання пережитків буржуазної ідеології і підвищення соціалістичної свідомості радянських людей» (ДАЗО 2: 99). На виконання постанови «Про серйозні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді серед населення Закарпатської області» культосвітні установи розгорнули пропаганду при допомозі різних форм і методів роботи: лекцій, бесід, вечорів запитань і відповідей, тематичних вечорів, наглядної агітації тощо. Найбільш поширеною формою в організації пропаганди науково-атеїстичних знань були лекції. Протягом п'яти місяців 1958 р. було прочитано 16 510 лекцій, із яких 2 581 була присвячена науково-атеїстичним і науково-природничим темам. Зміст лекцій характеризується їх назвами: «Походження і суть релігійних свят і обрядів», «Марксизм-ленінізм про релігію», «Як виникло життя на землі» і т. д. (ДАЗО 2: 100). До читання лекцій залучали викладачів університету, працівників партійних і радянських органів, вчителів, лікарів, агрономів. Окремо у звіті подано характеристику тематичних вечорів та семінарів у містах і селах області. Наприклад, на семінарі культурно-освітніх працівників Мукачівського району у квітні 1958 р. було заслухано питання про роботу клубів та бібліотек по пропаганді науково-атеїстичних знань. Присутніх ознайомили з формами і методами пропаганди, забезпечили примірними списками рекомендованої літератури і репертуару для художньої самодіяльності.

Значна увага приділялася організації книжкових виставок та підготовці бібліотечних плакатів. Берегівська міська бібліотека для дорослих, яка обслуговувала в основному угорське населення, в 1958 р. організувала книжкову виставку та плакати на теми: «Походження і реакційна суть релігії», «Викриття реакційної суті релігії в художній літературі», «Штурм космосу». Виноградівська міська і районна бібліотеки підготували аналогічні виставки на теми: «Праця створила людину», «Наука і релігія про виникнення в розвиток життя на землі» і т. д. Крім того, на підприємствах міста бібліотекарі проводили голосні читання уривків із праць Є. Дулумана та О. Ярославського. Загалом в 47 будинках культури Виноградівщини було прочитано 188 лекцій на антирелігійні і науково-популярні теми (ДАЗО 2: 101). О. Ваш особливо відзначав діяльність обласної бібліотеки для дітей і юнацтва. Протягом 1958 р. працівники цієї установи організували 4 книжкові виставки та 2 плакати для дітей різного віку. Біля книжкових виставок проводилися групові бесіди на різні теми, наприклад: «Яку шкоду приносять забобони», «Як виникли релігійні свята і яка від них шкода», «Як виникають різні релігії». Не обійшлося в інформації начальника облуправління і без зауважень. Перевірками було встановлено, що в ряді клубів і бібліотек антирелігійна пропаганда проводилася від випадку до випадку та не носила наступальний характер: «Лекції в клубах іноді читалися сухо і відірвано від життя. В бібліотеках пропаганда літератури не завжди досягає своєї мети, не використовується в повній мірі наявний книжковий фонд науково-популярної і художньої літератури» (ДАЗО 2: 104).

Ряд міроприємств на виконання постанови реалізував Закарпатський обком ЛКСМУ. На базі окремих шкіл в районах були створені гуртки по вивченню атеїзму. У лекторській групі обкому восени 1957 р. була створена спеціальна секція в складі 16 чол., які виступали перед молоддю області із лекціями на антирелігійні та науково-природничі теми. До пропаганди також залучали вчителів фізики, хімії, студентів та викладачів Ужгородського державного університету (УжДУ). Зокрема, вони провели вечори в Мукачівському міськкомі, Тячівському, Іршавському, Свалявському, Перечинському, В. Березнянському та інших районах. Необхідно відзначити, що керівництво обкому ЛКСМУ спрямовувало свою увагу на окремі релігійні центри. Наприклад, в с. Іза Хустського району місцеві комсомольці отримали допомогу в поповненні лекторської групи досвідченими атеїстами-пропагандистами. В сільському клубі була організована виставка Закарпатського обласного музею, проведені вечори запитань і відповідей, комсомольські читання по історії ВЛКСМ, антирелігійні бесіди (ДАЗО 2: 88).

Комсомольців активно залучали до антирелігійної роботи під час релігійних свят. У ці дні в деяких селах області проводилися масові заходи, спортивні змагання, виступи художньої самодіяльності, організовувалися недільники по збору металолому, висадки дерев і т. д. Наприклад, в м. Мукачево в день проведення престольних свят при Свято-Миколаївському жіночому монастирі міськком комсомолу організував день школяра. У рамках цього заходу проводилися масові ігри, спортивні змагання тощо. Подібні заходи у місті проводилися і на Великдень, коли до участі в недільнику по будівництву Комсомольського озера було залучено понад 2 тис. молодих людей.

Щоб зменшити кількість вінчань у храмах, партійні організації почали ініціювати проведення так званих комсомольських весіль. У звіті секретаря обкому ЛКСМУ Лупака від 25 січня 1957 р. подано інформацію про проведення таких заходів в окремих селах та містах Закарпаття. В артілі ім. Крупської м. Мукачева питання про організацію весілля ставилося та обговорювалося на комсомольських зборах. Присутні вирішили зібрати частину коштів на проведення святкування, а більшу частку виділило правління артілі. Церемонія реєстрації шлюбу відбувалася у будинку культури за присутності голови артілі, голови міськвиконкому та секретаря міськкому ЛКСМУ. Молодій родині було подаровано ключі від квартири та різноманітні побутові речі. Всі ці факти свідчать про намагання партійної та радянської верхівки підмінити релігійні обряди і відтягнути молодь від церкви. Аналогічні весілля в другій половині 1957 р., були проведені в с. Іза Хустського району, в с. Грушово, Буштино Тячівського району, в с. Березники Свалявського району (ДАЗО 2: 91). Також комсомольські організації проводили роботу, спрямовану на заміну інших релігійних свят. Наприклад, замість свята «Вербна неділя» планувалося провести для молоді «Свято лісу», «Свято урожаю» і т. д.

Значна роль в антирелігійній та атеїстичній роботі відводилася організаціям Товариства по поширенню політичних і наукових знань. Виконуючи постанову обкому КПУ від 17 вересня 1957 р. ними було проведено цілий ряд міроприємств. Зокрема, було переглянуто склад лекторів-атеїстів та підсилено їх вчителями фізики, хімії, біології, географії; збільшено кількість науково-атеїстичної секції за рахунок вчителів середніх шкіл, викладачів УЖДУ та обласної партійної школи. 27 вересня 1958 р. відбувся пленум обласного відділення товариства, на якому обговорювалося питання про стан і міри по покращенню науково-атеїстичної пропаганди обласними і районними відділеннями. На виконання рішень пленуму в районах відбулося значне збільшення кількості лекторів. Наприклад, в Іршавському районі до лекційної пропаганди на теми атеїзму і суспільно-наукових питань

було додатково залучено 52 вчителів, в Тячівському районі – 34 вчителі, в Перечинському – 30, в Свалявському – 45, Мукачівському – 31 (ДАЗО 1: 2). Збільшення кількості лекторів відбилося на значному зростанні обсягу прочитаних лекцій. Так, у другому півріччі 1956 р. було прочитано 728 лекцій, а в другому півріччі 1957 р. їх кількість зросла до 1513 (ДАЗО 1: 2). З метою надання теоретичної та методичної допомоги лекторам обласне відділення товариства в 1958 р. провело семінари лекторів-атеїстів в містах Мукачево, Хуст, Іршава, Перечин. Виступали члени товариства також на радіо та на сторінках періодики.

У одному із звітів керівництва обласного товариства від 25 березня 1958 р. окреслювалося ряд міроприємств для покращення науково-атеїстичної пропаганди: 1) провести міжрайонні семінари лекторів-атеїстів (м. Ужгород, Мукачево, Хуст); 2) випустити типографічним способом збірник статей і матеріалів на допомогу лекторам; 3) підготувати і розмножити на ротаторі матеріали для допомоги лекторам на теми: «Антинародна діяльність уніатської церкви на Закарпатті», «Ярослав Галан – полум'яний борець проти Ватикану і католицизму», «Що таке релігійне сектантство», «Виникнення і класова суть релігійного свята “Пасха”»; 4) поповнити склад науково-атеїстичних і суспільно-наукових секцій учителями суспільникам и, лікарями і спеціалістами сільського господарства, здатними вести пропаганду по питанням атеїзму; 5) підготувати та розмножити на ротаторі і розіслати в районні відділення і групи членів товариства примірну тематику лекцій по науково-атеїстичним та суспільно-науковим питанням; 6) підготувати і опублікувати в обласних газетах ряд статей по питанням атеїзму, а також ряд статей по питанням обміну досвідом науково-атеїстичної пропаганди; 7) спільно з Облрадіо розробити цикл лекцій по питанням атеїзму і організувати передачі; 8) провести безкоштовні публічні лекції на атеїстичні та суспільно-наукові теми в будинку культури, клубі Облпрофради, клубі письменників, будинку офіцерів і міському парку культури та відпочинку ім. Горького; 9) організувати публічні лекції в Миськлекторії з демонстрацією кінофільмів на суспільно-наукові питання; 10) організувати проведення вечорів питань і відповідей по питанням суспільствознавства і атеїзму на підприємствах, установах та учбових закладах (ДАЗО 1: 5–6).

Керівна та координуюча роль в проведенні атеїстичної пропаганди в Закарпатській області, безперечно, належала КПУ. У фондах ДАЗО виявлені звіти районних та міських партійних організацій, що розкривають роботу в даному напрямку. Проаналізуємо антирелігійну пропаганду діяльність Ужгородського та Мукачівського міських комитетів

КПУ. В обласному центрі місцевими комуністами були організовані і працювали при вечірньому університеті марксизму-ленінізму шестимісячні курси пропагандистів-атеїстів по рекомендованій ЦК КПУ програмі. Окремо були прочитані курси лекцій для слухачів вечірнього університету марксизму-ленінізму, вечірньої економічної школи, вчителів середніх шкіл № 1 і 4 (ДАЗО 2: 10–11). В м. Мукачєво 21 листопада 1957 р. було проведено пленум міськкому партії, який обговорив стан і заходи поліпшення науково-атеїстичної пропаганди серед населення. В окремих парторганізаціях також пройшли партійні збори, де намітили конкретні заходи щодо поліпшення атеїстичної роботи серед робітників, службовців і учнівської молоді. Чимало уваги було приділено розгортанню пропаганди на підприємствах та в учбових закладах міста. Зокрема, в сільськогосподарському технікумі була виготовлена спеціальна фотовиставка «Наука і релігія», почала виходити стінгазета «Безбожник». На тютюновій фабриці комуністагітатори проводили бесіди та лекції серед робітників, наголошуючи на шкідливості релігії. У школах міста було організовано ряд гуртків атеїзму, в завдання яких входило розповсюдження матеріалістичного світогляду серед молоді (ДАЗО 2: 14).

31 грудня 1957 р. Мукачівський райком прозвітував про виконання постанови «Про серйозні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді...». Зокрема, в колгоспах району було створено 6 гуртків по вивченню основ наукового атеїзму, в яких навчалось 107 слухачів, а при райкомі партії відкрили теоретичний семінар з питань атеїзму. Загалом в районі діяло 65 лекторів-атеїстів, які мали вищу та незакінчену вищу освіту. Завдяки їх роботі протягом вересня – грудня 1957 р. було прочитано 375 лекцій і проведено 5 664 індивідуальні бесіди з віруючими. У середніх школах, клубах, бібліотеках проводилися тематичні вечори, літературні конференції, вечори запитань і відповідей з питань науково-атеїстичної та антирелігійної пропаганди. До агітації було залучено районну газету «Прапор Перемоги» та багатотиражні газети, які протягом 4 місяців опублікували 64 статті та інформації на антирелігійну та атеїстичну проблематику. Разом з тим у звіті вказувалися і на недоліки в роботі райкому партії на Мукачівщині. Серед них – незадовільне атеїстичне виховання серед учнів середніх і семирічних шкіл району та будинків культури: «У проведенні атеїстичної пропаганди багато первинних партійних організацій допускають формалізм. Не всі віруючі обслуговуються доповідями і лекціями на науково-природничу та атеїстичну тематику» (ДАЗО 2: 40). У 1958 р. антирелігійна пропаганда в Мукачівському районі посилилася. До 154 позицій зросла кількість публікацій у періодиці, при клубах і бібліотеках було створено виставки матеріалів «Куток

атеїста», «На допомогу лектору атеїсту», зроблено фотомонтажі по науково-атеїстичній тематиці (ДАЗО 3: 40).

Нищівній критиці було піддано роботу Рахівських районних партійних, комсомольських та інших організацій щодо виконання постанови від 17 вересня 1957 р. У доповідній записці відділу пропаганди і агітації обкому КПУ від 31 січня 1958 р. вказувалося, що Рахівський райком партії названий документ не розглянув на бюро, пленумі партії і партактиві, а також не довів цю постанову до комуністів, не організував обговорення на зборах первинних парторганізацій. Аналогічні звинувачення було висунуто також райкому комсомолу та районному відділенню товариства для поширення політичних і наукових знань (ДАЗО 2: 53). На думку завідувача відділом пропаганди і агітації обкому КПУ В. Белоусова, саме бездіяльність районного керівництва призвела до посилення діяльності «церковників і сектантів» на Рахівщині. У документі наведено ряд цікавих фактів, котрі мали підтвердити думку обласного керівництва. Наприклад, з дозволу голови райвиконкому було відпущено Ясінянським лісгоспом деревину для релігійної громади в с. Лазещина. Аналогічні дії сталися в с. Ділове, де церковній громаді передали деревину, котра мала використовуватися для будівництва сільського клубу. У недолік роботи районного керівництва ставився не вихід частини робітників у релігійні свята на роботу. «В селищах Рахово, Ясіня і інших місцях є факти невиходу на роботу євреїв в суботу. В ці дні закриті окремі торговельні точки, голярні тощо, а керівники цих організацій не реагують на це» (ДАЗО 2: 53). Незадовільний стан виховної роботи серед комсомольців і молоді, за словами В. Белоусова, призвели до того, що п'ять комсомольців із району вінчалися у храмі. Вищеназвані факти у доповідній записці трактувалися як «притуплення політичної пильності і пряме сприяння церковникам» (ДАЗО 2: 54). Рахівська районна партійна організація мусила реагувати на серйозні зауваження та прийняла відповідні міри (ДАЗО 2: 61–63).

Розглянемо документи про антирелігійну пропаганду в Тячівському та Хустському районах. На Тячівщині на кінець 1957 р. кількість лекторів, що читали на антирелігійні теми, збільшилася із 19 до 66 чол. Це призвело до значного зростання числа проведених лекцій та розширення їх тематики. У жовтні та листопаді 1957 р. райком партії провів наради і семінари з керівництвом агітколлективів. Загалом за жовтень-грудень того ж року в районі було проведено 118 семінарів із агітаторами та 842 групових та індивідуальних бесід із громадянами (ДАЗО 2: 72). Місцеві комсомольці і комуністи посилили роботу з молоддю, що вилилася в публічній критиці та моральному тиску. Наприклад, в Буштинському ДОКу під впливом парторганізації

відмовився від вступу до духовної семінарії І. Гаврилко. Парторганізація колгоспу ім. Суворова в с. Чумальово на зборах засудила «антипартійний вчинок комуніста, голови колгоспу тов. Паканича, який відвідував церкву». У с. Терново на партійних зборах було піддано аналогічній критиці «молодого комуніста т. Мадярій, який в своєму будинку на стінах кімнати тримав ікони» (ДАЗО 2: 73).

У довідці «Про стан ідеологічної роботи в Тячівському районі» від 10 грудня 1958 р. відзначалося, що протягом поточного року кількість прочитаних лекцій на антирелігійні теми зросла до 300. Окремо в документі наголошувалося на недоліках в агітаційній роботі. Наприклад, автор відзначав, що «мають місце ганебні факти, коли окремі комсомольці, деякі жінки комуністів та частина учнів відвідують церкву та проводять релігійні обряди (ДАЗО 5: 71). В межах району було розгорнуто мережу гуртків по вивченню по вивченню питань наукового атеїзму. На початок 1959 р. в 4 гуртках і двох наукових семінарах навчалося 145 чол., серед яких 60 комуністів та 21 комсомолец. При середніх та семирічних школах питання наукового атеїзму вивчало більше 500 чол. інтелігенції (ДАЗО 6: 25).

Хустський райком партії на виконання постанови від 17 вересня 1957 р. ухвалив ряд рішень, спрямованих на поліпшення масово-політичної і культурно-освітньої роботи. Серед них – «Про стан навчально-виховної роботи в культосвітньому технікумі», «Про участь учителів району в проведенні масово-політичної і антирелігійної роботи серед населення району» «Про роботу піонерських організацій району» та інші. Наступним кроком було проведення в усіх партійних організаціях обговорення питання про стан і заходи поліпшення атеїстичної роботи. На кінець 1957 р. на атеїстичні теми на Хустщині виступало 180 лекторів, які в четвертому кварталі того ж року прочитали 347 лекцій. У листопаді 1957 р. було проведено семінар керівників сільських груп по питанню посилення антирелігійної пропаганди (ДАЗО 2: 82). На допомогу агітколективам парторганізацій до антирелігійної пропаганди залучалися також позаштатні лектори. Протягом 1958 р. вони прочитали загалом 752 лекції, з яких 36 були присвячені атеїстичним темам (ДАЗО 4: 3).

Таким чином, постанова обкому КПУ від 17 вересня 1957 р. «Про серйозні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді серед населення Закарпатської області» здійснила значний вплив на активізацію антирелігійної та атеїстичної пропаганди в області. Аналіз документів дає підстави стверджувати, що реалізація положень постанови на місцях проводилася досить інтенсивно та під жорстким контролем обкому КПУ. Міроприємства зводилися до підготовки пропагандистів, активної лекційної роботи серед населення, створення гуртків та

семінарів по вивченню атеїзму, широкого залучення представників інтелігенції та молоді. Значна увага приділялася візуалізації антирелігійної боротьби із залученням мережі бібліотек, кінотеатрів, радіо, періодики. Подальші антирелігійні постанови продовжили та посилили антирелігійну пропаганду, що вилилося в закритті храмів та монастирів, звільнення з роботи за релігійну діяльність, арешти та ув'язнення за опір радянській системі. Автор бачить перспективу дослідження даної проблематики, через виявлення значного обсягу неопрацьованих документів.

У додатках публікуємо ряд документів, котрі ілюструють хід антирелігійної та атеїстичної пропаганди в окремих районах Закарпатської області.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

1958 р. (без вказаної дати) – Інформація про стан наукової і антирелігійної пропаганди в Берегівському районі (ДАЗО 1: 34–37)

В недалекому минулому на території Берегівського району діяли представники самих різноманітних релігійних напрямків. До сих пік живучої залишилась католицька, реформатська церкви, різні секти. Тому антирелігійна пропаганда тут (як, можливо, і ще в деяких районах Закарпаття) має певну специфіку. Ця специфіка полягає в тому, щоб вогонь антирелігійної пропаганди направити зразу проти всіх цих різновидностей релігії.

В Берегівському районі ця специфіка врахована, якщо судити по тематиці прочитаних лекцій на антирелігійні теми. В районі прочитані лекції, що викривають роль католицької, реформатської церков, лекції, направлені проти сектантів. Мені вдалося бути присутнім на лекції «Правда про реформатську церкву». Ця лекція була прочитана в с. Гать співробітником редакції районної газети т. Сіксай на угорській мові. На лекції були присутні біля 50 чоловік. Лекція була прослухана з великою увагою.

Важко на основі такого поверхневого знайомства судити про дієвість антирелігійної пропаганди.

У всякому випадку незаперечно, що якщо раніше на такі лекції важко було притягнути рядових колгоспників, то тепер вони вже більш активно слухають їх. Проте, треба сказати, що ще дуже багато віруючих уникають лекцій. Так, в с. Гать живе не менше, як 1 000 чоловік. Як вже згадувалося, на лекції були присутні 50 чоловік, з них колгоспників (рядових) – не більше 30. А в такому селі треба б мати аудиторію в 100–150 чоловік.

Набагато гірше обстоїть справа з читанням лекцій на наукову тематику. Адже, якщо за останній час на антирелігійні теми в районі було прочитано 136 лекцій, то на наукові теми – не більше 30. Гідний подиву той факт, що в поточному році в районному Будинку культури, де лекції читаються в середньому кожний четвер, не було прочитано жодної лекції про радянські штучні супутники Землі, про завдання або досягнення нашої хімії, не було прочитано жодної лекції на наукову тему. В той же час ясно, що такі лекції надзвичайно б цікавили населення. В селах району з лекцією про штучні супутники виступав вчитель СШ № 1 м. Берегова Чіка І.В. Проте, мені не вдалося ознайомитися з текстом цієї лекції, бо автор, невідомо з яких причин, не дав її. Вже в останній час підготувала лекцію на хімічну тему вчителька СШ № 2 м. Берегова т. Михальова, але вона ще не виступила з нею перед населенням.

Із сказаного можна зробити такі висновки: щодо антирелігійної пропаганди, то треба залучати до відвідування лекцій широкі кола рядових колгоспників. Тому, лекції треба читати або у вихідні днів, або краще, на місці роботи – на фермі, на тому і т. д.

При районному відділенні Товариства організувати секцію по науковій пропаганді і організувати читання лекцій на наукові теми.

В. Лендъел, співробітник університету.

№ 2

1958 р., 20 грудня – Інформація Мукачівського міського комітету КП України про виконання постанови бюро Закарпатського обкому КП України «Про серйозні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді серед населення Закарпатської області» (ДАЗО 2: 12–14)

Закарпатському обкому КП України
Завідділом пропаганди і агітації
тов. Білоусову В.І.

Виконуючи рішення бюро обкому КП України в напрямку поліпшення науково атеїстичної пропаганди, Мукачівський міськком КП України став більше приділяти уваги атеїстичній роботі серед населення.

21 листопада 1957 року був проведений пленум міськкому партії, який обговорив стан і заходи поліпшення науково-атеїстичної пропаганди серед населення. Цьому питанню був присвячений семінар секретарів парторганізацій. В парторганізаціях пройшли партійні збори, де намічено конкретні заходи поліпшення природничо-наукової і атеїстичної пропаганди серед робітників, службовців і учнівської молоді міста.

Міськком партії провів семінар лекторів-атеїстів, на якому присутні обмінялись досвідом роботи, а також прослухали ряд лекцій на науково-атеїстичні теми. Крім цього 10 лекторів-атеїстів прослухали курс лекцій на науково-природничі та атеїстичні теми при обкомі КП України.

Питанням атеїстичного виховання трудящих буди присвячені також засідання бюро міськкому партії. Зокрема, заслухали парторганізацію кооперативного технікуму, а також відповідального секретаря міського відділення Товариства для поширення політичних і наукових знань тов. Науменко про роботу науково-атеїстичної секції.

Всі ці заходи допомогли поживити антирелігійну роботу на підприємствах, в установах, навчальних закладах. Так, наприклад, в сільськогосподарському технікумі збільшилось число лекцій на науково-атеїстичні теми. Тут за останні два місяці прочитано лекції на такі теми: «Виникнення релігійних обрядів», «Наука і релігія про походження людини», «Класики української літератури в боротьбі проти релігії». З технікумі виготовлена спеціальна фотовиставка «Наука і релігія», почала виходити стінна газета «Безбожник». Партійна і комсомольська організації провели кілька змістовних антирелігійних вечорів «Як виник вогонь», «Чудо без чудес» на яких з доповідями виступив викладач хімії т. Скиба. Бібліотека технікуму проводить читацькі конференції на теми «Письменники про релігію».

Систематично проводить антирелігійну роботу партійна організація тютюнової фабрики. Комуністи-агітатори проводять серед колективу бесіди на атеїстичні теми, за віруючими закріплені комуністичні, які намагаються шляхом індивідуальних бесід виховувати у віруючих матеріалістичний світогляд, переконати їх в тому, що релігія – це опіум для народу. В клубі фабрики є куток атеїста, в якому б висловлення класиків марксизму-ленінізму про релігію. На фабриці вийшов спеціальний номер стінної газети на тему: «Релігія – ворог трудового народу».

Цінну ініціативу проявила партійна організація і правління артілі ім. Крупської, організувавши недавно комсомольське весілля робітничої і робітничі своєї артілі, на яке було запрошено до 300 комсомольців міста. Агітколектив парторганізації постійно проводить атеїстичну роботу з віруючими. Внаслідок індивідуальної роботи комуністів в артілі ім. Крупської з під впливу церкви вирвані робітничі Тягур, Кірман, Сембер, Лукечу, Луцо, які раніше справляли релігійні обряди.

Змістовніше стала проводитись антирелігійна робота з навчальних закладах. Викладачі історії, літератури, хімії, фізики та інших предметів насичую уроки глибоким матеріалістичним змістом, підкреслюючи, яку шкоду релігія приносила людству протягом свого існування. В навчальних закладах організуються гуртки наукового атеїзму, в завдання якого входить розповсюдження матеріалістичного

світогляду серед молоді, а також трудящих міста. Класні керівники стали більше проводити індивідуальну роботу з учнями, вихідцями з релігійних сімей.

В практику роботи комсомольських організацій ввійшла організація антирелігійних вечорів з показом дослідів, які розвінчують релігію. Змістовні вечори пройшли в сільськогосподарському технікумі, педучилищі, тютюновій, трикотажній фабриках та в інших організаціях.

Більше став займатись антирелігійним вихованням молоді міськком комсомолу. Цю роботу комсомольські активісти, Рада старіших, яка працює при міськкомі комсомолу, проводять різними засобами: влаштуванням антирелігійних вечорів, читкою лекцій на науково-природничі та антирелігійні теми, організацією цікавих культурно-масових заходів, проведенням в дві релігійних свят масових фізкультурних змагань і т. д.

В дні релігійного свята проведено загальноміську репетицію хорових гуртків, на якій було до 2 000 юнаків і дівчат. Учні 3–7 класів проводили збір металолому. Комсомольці працювали на розчистці нового парку в районі Підгорян. Буди також організовані масові фізкультурні змагання, екскурсії і т. д.

Міськком комсомолу готує на день релігійного свята «різдва» ряд культурно-масових заходів. Наприклад, 24 грудня, на день греко-католицького свята в міському театрі відбудеться вечір зустрічі молоді з артистами театру, в клубах, червоних кутках – демонстрування кінофільмів, гратимуть духові оркестри підприємств, та інші заходи.

Проте антирелігійним вихованням трудящих займаються поки що не всі партійні організації. Зокрема великі недоліки в цій справі є на залізничному вузлі. Тут, крім лекцій на науково-природничі та атеїстичні теми, майже ніяка інша робота в цьому напрямку не проводиться. Недавно бюро міськкому партії заслухало партком залізничного вузла про стан масово-політичної роботи серед залізничників. Бюро намітило конкретні заходи і щодо поліпшення атеїстичної роботи в парторганізаціях залізничного вузла.

Слабо ще працює науково-атеїстична секція міського відділення Товариства для поширення політичних і наукових знань. Лекції, які читаються членами секції, не задовольняють вимог трудящих. В них недостатньо розвінчується релігія, вони слабо зв'язані з життям!

Недостатньо залучаються до проведення атеїстичної роботи інтелігенція міста: вчителі, лікарі і т. д. Міськком партії і первинні партійні організації спрямовують зараз свою увагу на викорінення цих недоліків.

Завідділом пропаганди і агітації МК КП України М. Шкурко.

ЛІТЕРАТУРА

Бажан, Данилюк 2000 - *Бажан О., Данилюк Ю.* Випробування вірою: Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-і рр. К.: Ін-т історії України НАНУ, 2000. 329 с.

Бондарчук 2009 - *Бондарчук П.* Релігійність населення України в 40-х – 80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. К.: Ін-т історії України НАНУ, 2009. 382 с.

Бондарчук, Даниленко 2012 - *Бондарчук П., Даниленко В.* Особливості релігійної ситуації в УРСР (середина 1950-х – перша половина 1960-х років) // Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Миколаїв, 2012. Вип. 3.33. С. 158–171.

Войналович 2005 - *Войналович В.* Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. Київ: Світогляд, 2005. 741 с.

Данилець 2016 - *Данилець Ю.* Православна церква на Закарпатті в перші роки радянської влади (на документах розсекречених фондів ДАЗО) // Русин. 2016. № 4. С. 217–235.

Данилець, Міщанин 2013 - *Данилець Ю., Міщанин В.* Православна церква на Закарпатті в умовах становлення радянської влади (1944–1950 рр.) // Русин. 2013. № 4 (46). С. 88–112.

ДАЗО 1 - Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3270. На 45 арк.

ДАЗО 2 - ДАЗО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3276. На 104 арк.

ДАЗО 3 - ДАЗО. Ф. П. 9. Оп. 8. Спр. 51. На 44 арк.

ДАЗО 4 - ДАЗО. Ф. П. 26. Оп. 9. Спр. 61. На 138 арк.

ДАЗО 5 - ДАЗО. Ф. П. 28. Оп. 7. Спр. 47. На 81 арк.

ДАЗО 6 - ДАЗО. Ф. П. 28. Оп. 9. Спр. 40. На 130 арк.

Кічера 2016 - *Кічера В.* Проблеми легального існування іудейської громади в умовах радянської влади на Закарпатті (приклад Берегівської синагоги) // Русин. 2016. № 1. С. 308–319.

Пащенко 2005 - *Пащенко В.* Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940-х – початок 1990-х років. Полтава: АСМІ, 2005. 630 с.

Постановление 1971a - Постановление ЦК КПСС «О крупных недостатках в научно-атеистической пропаганде и мерах ее улучшения» (7 июля 1954 г.) // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1971. Т. 6. С. 502–507.

Постановление 1971b - Постановление ЦК КПСС «Об ошибках в проведении научно-атеистической пропаганды среди населения» (10 ноября 1954 г.) // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1971. Т. 6. С. 516–520.

Релігійна 2010 - Релігійна політика в Україні у 1960–1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин / П.М. Бондарчук, В.М. Даниленко, В.О. Крупина, О.Н. Кубальський; відп. ред. В.М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 210 с.

Шкаровский 2000 - *Шкаровский М.* Русская православная церковь при Сталине и Хрущеве (государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах). М.: Крутицкое Патриаршее Подворье; Общество любителей церковной истории, 2000. 400 с.

Шліхта 2011 - *Шліхта Н.* Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. Харків: Акта, 2011. 468 с.

Šturák 2016 - *Šturák P.* The legacy of the Greek catholic leading personalities and martyrs in Slovakia and their contribution for the building up of a free Slovak society // *European Journal of Science and Theology*. 2016. Vol. 12, № 4. P. 39–48.

Якунин 2002 - *Якунин В.* Изменение государственно-церковных отношений в годы Великой Отечественной войны // *Власть*. 2002. № 12. С. 67–74.

Якунин 2003 - *Якунин В.* Правовое положение Русской православной церкви в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. // *История государства и права*. 2003. № 1. С. 17–19.

REFERENCES

Bazhan, O. & Danilyuk, Yu. (2000) *Viprobuvannya viroyu: Borot'ba za realizatsiyu prav i svobod viruyuchikh v Ukraini v drugiy polovini 1950-kh – 1980-i rr.* [Tested by faith: Fighting for the realisation of the rights and freedoms of believers in Ukraine in the second half of the 1950s-1980s]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine.

Bondarchuk, P. (2009) *Religijnist' naseleennya Ukraini v 40-kh – 80-kh rokakh XX st.: sotsiokul'turni vplivi, osoblivosti, tendentsii zmin* [Religiousness of the Ukrainian population in the 1940s and the 1980s: Socio-cultural influences, peculiarities, tendencies of changes]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine.

Bondarchuk, P. & Danilenko, V. (2012) *Osoblivosti religijnoi situatsii v URSR (seredina 1950-kh – persha polovina 1960-kh rokiv)* [Religious situation in the USSR (the mid 1950s – early 1960s)]. *Naukoviy Visnik MNU imeni V.O. Sukhomlins'kogo*. 3(33). pp. 158–171.

Voynalovich, V. (2005) *Partiyno-derzhavna politika shchodo religii ta religijnikh institutsiy v Ukraini 1940–1960-kh rokiv: politologichnij diskurs* [Party and politics on religion and religious institutions in Ukraine in the 1940–1960s: Political science discourse]. Kyiv: Svitoglyad.

Danilets, Yu. (2016) *Orthodox Church in Transcarpathia in the Early Soviet*

Years (On Documents From Declassified SATR Fund). *Rusin*. 4 (46). pp. 217–235 (In Ukrainian) DOI: 10.17223/18572685/46/14

Danilets, Yu. & Mishchanin, V. (2013) *Pravoslavna tserkva na Zakarpatti v umovakh stanovlennya radyans'koї vladi (1944–1950 rr.)* [The orthodox church in Transcarpathia under the Soviet power in 1944–1950]. *Rusin*. 4. pp. 88–112.

The State Archives of the Transcarpathian Region (DAZO). Fund R 1. List 1. File 3270.

The State Archives of the Transcarpathian Region (DAZO). Fund R 1. List 1. File 3270.

The State Archives of the Transcarpathian Region (DAZO). Fund R 1. List 1. File 3276.

The State Archives of the Transcarpathian Region (DAZO). Fund R 9. List 8. File 51.

The State Archives of the Transcarpathian Region (DAZO). Fund R 26. List 9. File 61.

The State Archives of the Transcarpathian Region (DAZO). Fund R 28. List 7. File 47.

The State Archives of the Transcarpathian Region (DAZO). Fund R 28. List 9. File 40.

Kichera, V. (2016) *Problemi legal'nogo isnuvannya iudeys'koї gromadi v umovakh radyans'koї vladi na Zakarpatti (priklad Beregivs'koї sinagogi)* [Problems of the legal existence of the Jewish community under the Soviet power in Transcarpathia (a case study of Beregovo Synagogue)]. *Rusin*. 1(43). pp. 308–319. DOI: 10.17223/18572685/43/19

Pashchenko, V. (2005) *Pravoslavna tserkva v totalitarniy derzhavi. Ukraїna 1940-kh – pochatok 1990-kh rokiv* [Orthodox Church in a totalitarian state. Ukraine the 1940s – early 1990s.]. Poltava: ASMI.

Central Committee of the CPSU. (1971a) *Postanovlenie TsK KPSS “O krupnykh nedostatkakh v nauchno-ateisticheskoy propagande i merakh ee uluchsheniya” (7 iyulya 1954 g.)* [The Resolution of the Central Committee of the CPSU “On Major Flaws in Scientific-Atheistic Propaganda and Measures for Its Improvement” (July 7, 1954)]. In: Egorov, A.G. & Bogolyubova, K.M. (1971) *KPSS v rezolyutsiyakh i resheniyakh s'ezdov, konferentsiy i plenumov TsK* [CPSU in resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee]. Vol. 6. Moscow: Politizdat. pp. 502–507.

Central Committee of the CPSU. (1971b) *Postanovlenie TsK KPSS “Ob oshibkakh v provedenii nauchno-ateisticheskoy propagandy sredi naseleniya” (10 noyabrya 1954 g.)* [Resolution of the Central Committee of the CPSU “On Mistakes in Scientific-Atheist Propaganda among the Population” (November 10, 1954)]. In: Egorov, A.G. & Bogolyubova, K.M. (1971) *KPSS v rezolyutsiyakh i resheniyakh s'ezdov, konferentsiy i plenumov TsK* [CPSU in resolutions and

decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee]. Vol. 6. Moscow: Politizdat. pp. 516–520.

Danilenko, V.M. (ed.) (2010) *Religiynna politika v Ukraïni u 1960–1980-kh rokakh i suchasna praktika mizhkonfesiynnikh vidnosin* [Religious policy in Ukraine in the 1960s–1980s and the modern practice of inter-confessional relationships]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine.

Shkarovskiy, M. (2000) *Russkaya pravoslavnaya tserkov' pri Staline i Khrushcheve (gosudarstvenno-tserkovnye otnosheniya v SSSR v 1939–1964 godakh)* [Russian Orthodox Church under Stalin and Khrushchev (the state-church relations in the USSR in 1939–1964)]. Moscow: Krutitskoe Patriarshee Podvor'e; Obshchestvo lyubiteley tserkovnoy istorii.

Shlikhta, N. (2011) *Tserkva tikh, khto vizhiv. Radyans'ka Ukraïna, seredina 1940-kh – pochatok 1970-kh rr.* [The Church of the Survivors. Soviet Ukraine, the mid-1940s – early 1970s]. Kharkiv: Akta.

Šturák, P. (2016) The legacy of the Greek catholic leading personalities and martyrs in Slovakia and their contribution for the building up of a free Slovak society. *European Journal of Science and Theology*. 12 (4). pp. 39–48.

Yakunin, V. (2002) *Izmenenie gosudarstvenno-tserkovnykh otnosheniy v gody Velikoy Otechestvennoy voyny* [Change in the state-church relations during the Great Patriotic War]. *Vlast'*. 12. pp. 67–74.

Yakunin, V. (2003) *Pravovoe polozhenie Russkoy Pravoslavnoy tserkvi v gody Velikoy Otechestvennoy voyny 1941–1945 gg.* [Legal position of the Russian Orthodox Church during the Great Patriotic War of 1941–1945]. *Istoriya gosudarstva i prava – History of State and Law*. 1. pp. 17–19.

Данилец Юрій Васильович – кандидат історичних наук, докторант, доцент кафедри історії України Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (Україна).

Данилец Юрий Васильевич – кандидат исторических наук, докторант, доцент кафедры истории Украины Ужгородского национального университета (Украина).

Jurij Danilets – Uzhhorod National University (Ukraine).

E-mail: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua